

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ НЕОСЕМАНТИЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснено спробу комплексного аналізу активних детермінологічних процесів на новітньому етапі розвитку української мови, проаналізовано термінологічні одиниці та перехідні явища в прозі Галини Тарасюк (термінологізації, детермінологізації та метафоризації (тобто набуття нового значення) термінів).

Ключові слова: термінологізація, детермінологізація, неосемантизація, інтелектуалізація, галузеві терміни.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження, пов'язані із термінологічним збагаченням сучасної української літературної мови, посідають вагоме місце серед інших мовознавчих проблем, оскільки *термінологізація / детермінологізація* – одна з дихотомій, яка впливає на розвиток різних стилів сучасної української літературної мови. Термін *детермінологізація* тлумачимо як: «Детермінологізація (від лат. *de...* – префікс зі значенням віддалення, припинення, скасування, усунення, термін і грец. *логос* – слово, вчення) – перетворення терміна на загальновживане слово» [13, с. 139]. Проте в процесі адаптації терміна як одиниці наукової мови в мові художньої літератури він не лише втрачає дефініцію, а й набуває в окремих випадках нового значення. У такий спосіб відбувається неосемантизація, яка призводить до виникнення ще однієї дихотомії *детермінологізація / неосемантизація* як важливого рушія розвитку сучасної української літературної мови.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання функціонування професіоналізмів і термінів у мові художньої літератури актуальне для українського та зарубіжного мовознавства, про що свідчать дисертаційні праці Н. І. Бойко [1], О. О. Кабиш [4], Т. В. Катиш [5], Г. І. Крохмальної [6], А. А. Макарової [7], І. В. Середюк [8], Д. Ю. Сизонова [9] та ін., у яких проаналізовано процеси термінологізації й детермінологізації в різних функційних стилях української мови та інших мовах індоєвропейської мовної сім'ї. Саме ці явища, на думку М. В. Боднар, належать до активних лексико-семантичних процесів у мові української художньої прози кінця XX – початку XXI ст. [2].

Мета дослідження – простежити активні інноваційні процеси в мові сучасної української художньої прози, зокрема, в прозі Галини Тарасюк, виявити напрямки розвитку нового значення в детермінованих сполуках чи окремих термінах, з'ясувати індивідуальні уподобання авторки щодо

вживання таких одиниць, а також визначити, які функції вони виконують у прозовому тексті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Об'єкт дослідження – детермінологізовані одиниці та сполуки в книзі Галини Тарасюк «Мій третій і останній шлюб», до якої увійшли: 1) однойменний роман; 2) новели «Народний рейдер», «Як перед смертю», «Короткий танець на Віденському балу» [10] та «Цінь Хуань Гонь» [11]. Мова цих творів репрезентує певні цінності та норми, зумовлені українським соціально-культурним середовищем, на рівень інтелектуалізації якого вказує контекст із великою кількістю термінів. Деякі з них переосмислені авторкою, що спричинено змінами соціального та історичного характеру. Наприклад, суспільно-політичний термін **старорежимний**, що мав значення 'той, що стосувався царського режиму' [3, с. 1189], набуває ще одного, нового значення – 'той, що стосувався часів Радянського Союзу', синонім – **совковорежимний**. Пор., у Галини Тарасюк: *«Питаю, хоч відповідь сама знаю: надто чесний він і... старорежимний, себто совковорежимний: не вміє крутитися-вертись, як ті, мною згадані, мухи театральні у столичнім окропі»* [10, с. 6].

Те ж саме стосується й історичного терміна **дореволюційний**, що раніше означав 'до революції 1917 року', на теренах України він набув значення 'після революції 2005 року' (саме про цей період йдеться в книзі Галини Тарасюк): *«Я вжахнулася: та же вони, ті твої заслужені та народні ще з дореволюційних часів, себто з радянських, не те що не вивчать його напам'ять, а й не вимовлять»* [10, с. 8]. Аналогічно авторка переосмислює й військовий термін **конверсія**: *«П'ять років нам мізки пудрили, що замість танків трактори будемо випускати. Тепер мовчать. Мовчки що могли приватизували, продали, а в приміщенні парткому ресторан «Лас-Вегас» відкрили. Ті ж самі. От вам і конверсія військово-промислового комплексу»* [10, с. 8]. Пор., у словнику подано значення терміна **конверсія**: «3. Скорочення оборонної промисловості та переорієнтація її на виробництво товарів народного вжитку» [3, с. 447]. У контексті роману термін ужито з розширеним значенням – *переорієнтація оборонної промисловості на будь-яку діяльність* (завод – заклад громадського харчування); назва ресторану, який виник на місці танкобудівного заводу, засвідчує авторську іронію та сарказм, пов'язаний із реальними подіями, які відбувалися в країні на початку ХХІ століття.

Велика кількість термінів щодня поповнює склад загальноновживаної лексики. Одночасно певна їх кількість переходить у мову художніх творів, детермінологізуючись, набуваючи контекстного значення, що також сприяє активному розвитку мови. Дж. Гумперц висуває таку ідею контекстуалізації: «Будь-який аспект лінгвістичної поведінки – це лексичний, просодичний, фонологічний та синтаксичний вибір разом із використанням кодів, діалектів і стилів. Він може функціонувати, вказуючи на ті особливості контексту, які релевантні для інтерпретації

того, що має на увазі мовець» [13, с. 162]. Отже, потрапляючи з наукової мови в мову художніх текстів, терміни зберігають свій основний денотат, але набувають додаткового контекстного значення, виконуючи різні функції. А. А. Макарова зазначає: «Роль терміна в неспеціальному тексті важко переоцінити. Мігруючи в поле іншого функційного режиму, терміни в загальноновживаному узусі виконують такі функції: 1) номінативну, для створення наукового насичення тексту; 2) оцінну, оцінка носить яскраво виражений авторський характер; 3) функцію створення додаткового образу та (або) комічного ефекту; 4) функцію підвищення соціальної престижності висловлювання» [7, с. 20].

Саме номінативна функція полягає у неосемантизації терміна в художньому мовленні, коли термін семантично переосмислюється або семантично розширюється.

Оцінна функція, виконувана термінами в художньому тексті Галини Тарасюк, має авторське забарвлення, тобто відбиває погляди автора на певні події чи предмети. Приклад функціонування терміна з позитивною та негативною оцінкою: *«На другий же день по цій розмові Домна з мамою свої строї народні вбирають та йдуть до своїх **націоналістів** в Український дім, а Стефан – в Румунську каса маре, до своїх, що водно хочуть відірвати Буковину від України і єднати з Румунією»* [10, с. 132] (останнім часом термін *націоналіст* змінив оцінку з негативної (за часів радянської влади) до позитивної; у цьому прикладі наші, тобто українські, націоналісти оцінені авторкою позитивно, а румунські негативно); *«Попервах весь базарний **пролетаріат** сходився на мене подивитися, а далі й покупці повалили»* [10, с. 73]. Термін *пролетаріат* з прикметником *базарний* не лише демонструє детермінологізаційний процес, а й створює модель *слово-коментар+термін* та вказує на негативне (іронічне) забарвлення контексту.

Комічний ефект передають терміни, ужиті персонажами, які не завжди їх розуміють: *«В парламент? Отож чи йти туди списком чи **маржина... ритарно... тьху, поодинці...**»* [11, с. 3]. Авторка спеціально замість запозиченого терміна **мажоритарно** уживає графічно розділений, де перша частина **маржина** означає худоба.

Термін *депутат* Галина Тарасюк подає з іронічним означенням *вічний*, дискусії в газетах називає *вербальною війною*, крім того, створює авторський словник суспільно-політичної термінології. Наприклад, **адмінодиниця** після адмінреформи, за словами письменниці, має значення: *«...усі поголовно села, хутори аж до селищ міського та міст обласного підпорядкування»* [11, с. 18] (у тлумачному словнику відсутнє), **сегрегація** означає: *«(не плутати з расовою дискримінацією) – добровільний демократичний поділ електорату (населення, людського фактора) за кольоровими брэндами політичних партій, що сприятиме боротьбі з проявами сепаратизму – за соборність (єдність) будь-якої країни»* [11, с. 20]. Авторський коментар відсилає нас до тлумачного словника, в якому цей

термін має два значення: «1. Вид расової дискримінації, який полягає в різних формах відокремлення якої-небудь групи населення за расовою чи етнічною ознакою; одна з форм расової дискримінації. 2. Неоднорідність хімічного складу сплавів, що виникає під час їх кристалізації» [3, с. 1111]. На процес детермінологізації вказує і вживання синонімів біля термінів, які потрапили в мову художньої літератури: наприклад, *електорат* (населення, людський фактор); *соборність* (єдність). **Фактор людський** автор тлумачить дуже коротко – «...народ як факт» [11, с. 20].

Аналізуючи терміни, уведені до системи художніх засобів, зважаємо на індивідуальний стиль письменника, його освіту, уміле використання цього розряду слів.

Галина Тарасюк – філолог за освітою, тому в її авторському мовленні переважають терміни, які створюють певний мовний колорит твору, це і географічні: «*Не, дівка – то страшна стихія! Спустошлива, непередбачувана, як **тайфун**, отой, що Америку непорушну трощить щоліта*» [10, с. 38], і мистецтвознавчі: «*Головне, тепер я – **мистець**. І маю право на самовираження, як казав мій незабутній, мій коханий і безталанний Калігула*» [10, с. 83], у тексті авторка вживає саме лексему **мистець**, хоч словник подає два варіанти правопису з однаковим значенням **мистець** і **митець** [3, с. 526], і терміни, подані латиною: «*Я вразила його самолюбство, вранила якесь **его**, зрунтала мрію, обпалила крила...*» [10, с. 9].

У прозі Галини Тарасюк через явище детермінологізації були трансформовані терміни таких тематичних підгруп:

1) економічні: «*Колишній офіцер радянської армії, учасник бойових дій в Афганістані, а нині професійний рейдер Корній Карманський, назвавшись іменем легендарного Кармелюка та згуртувавши довкола себе таких, як сам, колишніх військових, оголосив себе народним месником і взявся за **професійне рейдерство**, яке дає його «ополченцям», як свідчать вони самі, чималі доходи*» [10, с. 101]; «*Проте мене його розуміння **соціально-економічної ситуації** в країні зворушило настільки, що я дала йому свій номер телефону...*» [10, с. 62];

2) терміни галузі моди та косметології: «*А чого це ти вчора ненамальована... Але про **макіяж** не встигла спитати... Тут треба збиратися в дорогу, марафет наводити...*» [10, с. 125–127]; «*Ворожінням кума моя приманювала клієнток більше, аніж скромним талантом містечкового **кутюр'є***» [10, с. 15]; «*От вона вже й двері мені відчиняє, напахчена, розфуфурена, як **топ-модель** із модного журналу, що рекламує сучасні меблі та євроремонт у квартирах*» [10, с. 28]; «*Ось, на, дивись – одні **бренди**...*» [10, с. 186];

3) суспільно-політичні терміни: «*Домка Кузьмівна так розпалилася внутрішньою **дискусією**, перейшовши від **демократії** до теми **відродження української нації**, що забула, про що питала, тим паче нічого не зрозуміла...*» [10, с. 162–163]; «*А вони все – **інтеграція** та **глобалізація***» [10, с. 48]; «*Я сама тужу. Але не за радянською владою. Бо*

чого за нею тужити, коли вся **влада** і нині при владі. Тільки вже не соромиться і **лозунгами** високими не прикривається» [10, с. 7];

4) літературознавчі терміни: «...це я себе **гумором** лікую, аби не здуріти від своєї химерної і підступної долі» [10, с. 85];

5) мистецькі: «І як далі жити? У цім **театрі абсурду**, на цій свинській торговиці...» [10, с. 80]; «Вперше за останні двадцять літ того дня в **театрі** був **переаншлаг**...» [10, с. 75]; «По голосу чути, не дає їй спокою чергова **трагедія** мого життя...» [10, с. 67]; «Хто б міг подумати – в цій глухій провінції, в цих... мочарах... раптом – такий **талант! Та-ла-ант!**» [10, с. 13];

6) математичні: «Він і сам знає, що людям, в яких дах іде від нестабільності і невпевненості у завтрашнім дні, **паралельні всі паралелі**, в тому числі й історичні» [10, с. 9];

7) медичні: «Люди добрі, а де ж вони візьмуться, нові спектаклі, коли, як я вже казала, та жменька пенсіонерів **склеротичних** нового тексту не годна запам'ятати, повторюють те, що ще студентами завчили?» [10, с. 14]; «**Склероз** – річ поважна...» [10, с. 52]; «Божже, Божже, що ж це буде з цим народом нашим, коли молодь його – як не **наркомани**, то на **СНІД** слабі?!» [10, с. 63]; «Вікторця каже, що це в нього вікове, мовбито у чоловіків буває **криз** тоді, коли вони передчувають **ранній клімакс**» [10, с. 66]; «Атож, тоді вони щастя шукали, тепер – няньку-годувальницю, безкоштовну **масажистку**, жилетку – поплакатись на предмет **радикуліту-простатиту**, **кольок** у лівому боці та **хронічного безсоння**» [10, с. 44];

8) сакральні: «Умерщвляєм **душу**, щоб **плоть** наситити...» [10, с. 55]; «...де не глянь – не **храми Божі**, а одні **гробы** Його» [10, с. 56]; «Та **Бог** їм суддя!» [10, с. 79]; «І, треба йти. Подалі від **содоміцького гріха**» [10, с. 71].

Детермінологізований характер засвідчений уснорозмовним характером контексту, в якому функціонують терміни з особливим експресивним забарвленням. Додаткове значення детермінологізованого терміна виділяємо, використовуючи інформацію про нього з наукової мови та залучаючи контекстну інформацію, яку термін набув у художньому тексті.

Загальноновживана мова збагачується узвичаєними термінами й терміно-ресурсами. Неосемантичне значення в термінів виникає через зв'язок мови й суспільства, мови й мислення. Текст художнього твору формує реальність, підтримує (або не підтримує) її і відтворює соціальні процеси, водночас сприяє їх трансформації через мовну особистість автора твору.

Висновки та перспективи дослідження. Процес детермінологізації досить актуальний і на сьогодні, оскільки терміни постійно переходять з одного стилю в інший, а науковий стиль, в свою чергу, поповнюється новими термінами, що демонструє відкритість мовної системи. Подальше дослідження цієї проблеми вбачаємо у функційно-прагматичному аналізі терміна, вживаного в художньому стилі, та з'ясуванні його ролі в процесі інтелектуалізації розмовної мови.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. И. Функционирование профессионально-терминологической лексики в языке современной украинской художественной прозы (семантическая и стилистическая характеристика) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.02 / Н. И. Бойко. – К., 1983. – 20 с.
2. Бондар М. В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кінця XX – початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / М. В. Бондар. – К., 2004. – 19 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Кабиш О. О. Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / О. О. Кабиш. – К., 2007. – 21 с.
5. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Т. В. Катиш. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
6. Крохмальна Г. І. Терміни в ідіостилі вченого (на матеріалі філологічних праць Івана Денисюка) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Г. І. Крохмальна. – Львів, 2016. – 18 с.
7. Макарова А. А. Детерминологизация единиц языка экономики и бизнеса в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.01 / А. А. Макарова. – М., 2007. – 220 с.
8. Середюк І. В. Філософська термінологія в сучасному британському інтелектуальному романі: семантика і функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.04 / І. В. Середюк. – К., 2012. – 20 с.
9. Сизонов Д. Ю. Лінгвопрагматичний потенціал української медичної термінології у ЗМІ : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Д. Ю. Сизонов. – Львів, 2016. – 18 с.
10. Тарасюк Г. Мій третій і останній шлюб / Галина Тарасюк. – Бровари : ПП «МН ТРК «Відродження», 2007. – 189 с.
11. Тарасюк Г. Цінь Хуань Гонь : роман-антиутопія / Галина Тарасюк. – Біла Церква : Буква, 2008. – 255 с.
12. Тодор О. Г. Детермінологізація / О. Г. Тодор // Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова). М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр.енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С.139-140.
13. Gumperz John J. Discourse Strategies / J. John Gumperz. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982.

Марчук Людмила. Детерминологизация как способ неосемантизации терминов в художественном стиле современного украинского языка. Лексика является достаточно динамичной, подвергающейся внутреннему и внешнему влиянию в любом языке, в том числе и украинском, системой, которая постоянно пополняется новыми словами, отображая изменения в окружающем мире, новые реалии в жизни общества. Определенную роль в этом играет процесс терминологизации и детерминологизации. Лексический состав украинского языка передает ментальную особенность, связанную с изменениями, происходящими в политической, экономической, культурной и социальной жизни народа.

Тенденции и процессы, которые из устной живой речи проникают в систему общенационального языка, быстро усваиваются и представляют художественные

прозаические произведения конца XX – начала XXI веков. К этим процессам относится явление детерминологизации.

Ключевые слова: терминологизация, детерминологизация, неосемантизация, интеллектуализация, отраслевые термины.

Marchuk Liudmyla. Determinologization as a Means of Neosemantization of Terms in the Literary Style of Modern Ukrainian Language. The article presents comprehensive analysis of the productive determinologization processes at the modern stage of the Ukrainian language development. Vocabulary is quite a dynamic system that undergoes internal and external influence in any language, including Ukrainian. The system is constantly replenished with new words, reflecting changes in the world around us, new realities in the life of a society. The processes of terminologization and determinologization contribute greatly to enriching and updating modern Ukrainian language vocabulary. The word-stock of the Ukrainian language conveys national mentality peculiarities, associated with changes taking place in the political, economic, cultural and social life. Trends and processes occurring in the oral speech penetrate into the system of the national language, are quickly assimilated and find their reflection in the prose works of the late XX – early XXI centuries. The study convincingly testifies that the phenomenon of determinologization is an integral part of these processes.

Key words: terminologization, determinologization, neosemantization, intellectualization, field/branch terms.

Стаття надійшла до редколегії 26.02.2017